

Отака Доля

Людмила Цимбал
докт. фіз.-мат. наук,
член-кореспондент НАН України,
провідний наук. співр.
Донецького фізико-технічного
інституту ім. О.О. Галкіна
НАН України,
м. Донецьк

Ярослав Базалій
докт. фіз.-мат. наук,
Інститут магнетизму
НАН України, м. Київ,
професор Університету
Південної Кароліни, США

Слово про Трохима Цимбала — видатного ветеринарного анатома і непересічну особистість

"Професор Цимбал Т.Г. є одним із провідних анатомів колишнього СРСР, великим вченим, педагогом-наставником і по праву визнаний одним із творців класичної школи ветеринарних анатомів"
(проф. Д.Д. Логвинов)

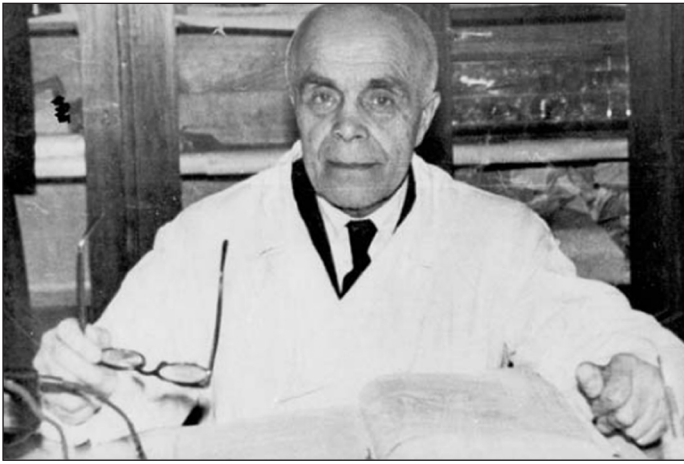
"The past is never dead. It's not even past"
(W. Faulkner)

Трохим Григорович Цимбал, якому судилося стати легендою Харківського ветеринарного інституту [1], родом із Полтавщини, звідки, як стверджує підступна наука статистика, походить чи не 65% найвідоміших у світі українців. Народився він 17 вересня 1894 року в селі Ковалі, якому вже понад чотириста років, у козацькій селянській родині (*до речі, на відстані менш як півверсти від хати Цимбалів народився Григорій Савич Сковорода, навіки прославивши сусідні Чорнухи*).

Батьки виховували одинадцятьоро дітей — восьмеро своїх та троє сусідських сиріт. Виростили й одружили всіх, та після 20-30 років ХХ сторіччя залишилося тільки троє. Всі відомі нам Цимбали, до речі, спромоглися дістати вищу освіту. Куди поділась решта того цвіту, не відаємо. Історія родини Цимбалів фрагментарна. Такий був час — батьки мовчали, а діти відчували, що не сміють питати. Звичайно ж, родина була віруюча. Казав Трохим Григорович, що у неділю чи на свята батько старанно вдягався і йшов до церкви. Мати ж готувала кошик зі святковими наїдками і йшла до людей хворих, самотніх, чи тих, що жили в скруті, — аби підтримати добрим словом, гостинцем, чи якоюсь копійчиною. Мабуть була вона жінкою винятковою, мудрою та людяною. Трохим Григорович її обожнював і згадував до останнього подиху. Пішли батьки з

життя, як тепер зрозуміло, під час голоду тридцятих років. З тих часів у родині залишився архетиповий переказ про безнадійні спроби допомогти рідним у селі і останню поїздку — на похорон. Повертаючись до Харкова, Трохим Григорович спромігся вилізти на дах вагону з заповненою вщент платформи станції і разом з товаришем став тягти на той дах тих, що самі вже неспроможні були злізти аби врятуватися. Справжнє значення цього вимушено неповного фрагменту розповіді ми зрозуміли лише згодом — з невідцензурних спогадів очевидців [2]. Вільне пересування було заборонене і квитки на залізницю селянам не продавали. Натопви на станціях означали відчайдушну спробу людей втекти з тих місць, де їх методично морили голодом. Можна лише уявляти собі вплив цих подій на людину, що прийшла у світ до початку ери тоталітарних суспільств.

Скупі спогади Трохима Григоровича про батьків були формою родинної пам'яті, яку іноді помилково називають "генетичною". Навіть в умовах зовнішнього інформативного обмеження та самообмеження їхньої емоційний потенціал ніс у собі повноту правди, яку потім можна було розгортати згідно з уявленнями Трохима Григоровича про призначення людини. Ми ж у цьому нарисі спробуємо відтворити постать самого професора *Цимбала*, ґрунтуючись на враженнях одного з авторів.

Трохим Григорович Цимбал (1894-1985)
Харківський зооветеринарний інститут. 1973 р.

Відтоді, як "збирався йти у світ", малий Трохим жадав навчатися, та не мав на те статків. У 1908 р. він закінчив двокласне міністерське училище (зі строком навчання у 5 років) у Чорнухах. А далі навчався там, де можна було відпрацьовувати і навчання, і гуртожиток, і сякий-такий харч, — спочатку в трирічній сільськогосподарській школі в Жабках (Полтавська губернія), потім у Надеждинській однорічній школі скотарства та молочного господарства (Рязанська губернія), нарешті — на тримісячних контроль-асистентських курсах при Північному сільськогосподарському товаристві в Петербурзі. Можливо, саме це розмаїття навчальних програм стало основою надзвичайно широкої сільськогосподарської освіченості, сказати навіть — виняткової природної та набутої інтуїції Трохима Григоровича, яку надалі з подивом констатували всі без винятку колеги. А на той час він був запрошений на роботу до Північного сільськогосподарського товариства, звідки в січні 1915 р. його призвали до армії.

Трохим Цимбал. 1917 рік

Далі — служба рядовим у 14-му Сибірському батальйоні у Красноярську, курси прапорщиків у Сибіру (*аналогічний військовий вишкіл проходило багато вихідців з України, зокрема і полтавчанин Степан Скрипник, майбутній патріарх Української автокефальної церкви Мстислав*), знов служба — десь у Фінляндії. В касарнях царського війська Трохим Григорович не полишав надії повернутися колись до навчання. Середовище, звісно, не сприяло роботі з книгою, та він, на подив товаришам, уперто, щоденно займався самоосвітою. Демобілізувався Трохим Григорович у чині підпоручика у квітні 1918 р., коли минуло вже більше року від початку революції в Російській Імперії. Чи мав він у місцях служби інформацію про події в Україні, про українське відродження, про широко досліджений у наш час український рух у війську, ми не знаємо. Та після демобілізації він одразу ж повертається в Україну, де вже встановлено Гетьманат. Його наміри вчитись незмінні. З того ж квітня 1918р. Трохима Григоровича зараховано слухачем 3-го курсу підготовчих курсів при Київському Державному університеті. Та час невблаганно накидає свої життєві шляхи. Примарна тиша періоду правління *Павла Скоропадського*, з функціонуванням університетів, музеїв, архівів, Академією Наук та балансуванням між Німеччиною і більшовицькою Росією уривається переворотом. Відновлення УНР супроводжується посиленням військової напруги. З записів у військово-вому квитку ми знаємо, що замість навчання з грудня 1918 р. Трохим Григорович — у війську української Директорії. Поранення, тяжкий висипний тиф і майже неймовірне повернення додому. В 1920 р. він очолює підрозділ тваринництва в Лохвицькому повітовому земельному відділі, а в 1921 році Союз "Всеработземлес" відряджає його на навчання до Харківського ветеринарного інституту, з яким доля поєднала Трохима Григоровича від жовтня 1921 р. на все життя.

Харківський ветеринарний інститут (ХВІ) сам по собі заслуговує на увагу сьогодення. На початку ХХ століття він користувався чи не найбільшим попитом у сільськогосподарській країні, що знемагала від голоду й розрухи. Тим паче, що інститут мав винятковий високопрофесійний професорсько-викладацький колектив. Досить згадати імена професорів М.М. Бозданова, М.А. Мальцева, П.М. Крахт-Палєєва, Д.П. Поручикова, Є.Ф. Лисицького, М.Г. Поніровського та багатьох інших. Конкурси при вступі до ветеринарного на порядок перевищували такі до медичного інституту. Трохим Григорович теж відмовився від пропозиції навчатись у медичному інституті. Згадуючи про це, посміхався: "Занадто вже люблю коней". У повоєнні роки ХВІ залишався природно українськомовним і відігравав виняткову просвітню роль у студентському середовищі. До інституту, або, за його ініціативою, до Харківського Будинку вчених запрошувались непересічні особистості, як, скажімо, Вольф Месінг, або тільки-но звільнений Остап Вишня. ХВІ, маючи студентство з переважно сільським корінням, був для того студентства високим культурним осередком.

Лекція Т.Г. Цимбала з анатомії. Повоєнні роки

Для Трохима Григоровича студентське життя відновилося у 1921 році. На другому курсі завідувач кафедри анатомії, проф. *Д.П. Поручиков*, особистість яскрава, ба — навіть одіозна, запропив Трохима Григоровича на посаду препаратора при кафедрі анатомії. Маю враження, що деякими препаратами того часу кафедра може похвалитись чи не до сьогодні — в усякому разі про це згадували, коли інститут 1994 року відмічав сторіччя від дня народження Трохима Григоровича. Паралельно Трохим Григорович, починаючи з 2-го курсу, виконував і обов'язки молодшого викладача, а після закінчення інституту був зарахований на посаду асистента тієї ж кафедри. Дипломну роботу він виконував під керівництвом проф. *Д.П. Поручикова*, і стосувалася вона визначення віку коней по зубам. Вже тоді працював Трохим Григорович ґрунтовно, фундаментально. Надалі його наукові дослідження присвячені заламам внутрішньої секреції, зокрема епітеліальним тільцям, і в цій царині він стає, за твердженням колег, фахівцем світового рівня. Ще до війни з ним постійно консультуються і кафедри медичного інституту, й інститут ендокринології, і Московський м'ясо-молочний інститут, і Московський зооветеринарний інститут, і інститут судових експертиз ім. М.С. Бокаріуса та багато інших. У повоєнні роки, за словами проф. *Г.М. Фоменка*, "з усіх кінців планети до нього зверталися за консультацією". Його постійно залучає до допомоги при конкретній медичній судовій експертизі особисто проф. *М.М. Бокаріус* і, що цікаво, — в тому числі з питань визначення віку не тільки тварин, але й людей по зубам. Одне слово, починаючи вже з 1920-тих років, колеги відчували глибину і надійність його знань, дивовижну здатність правильного розуміння причин та наслідків зв'язків між нервами, м'язами та кістками й органічне бажання, потребу й уміння донести свої знання до кожного студента. На той час проф. *Д.П. Поручиков* готував до видання свій підручник "Курс порівняльної анатомії свійських ссавців". Він рахувався з професійною думкою свого асистента і долучив його до цієї роботи. Трохим Григорович запропонував низку зауважень до курсу, з якими *Д.П. Поручиков* вимушений був погодитися. Щоправда, не з усіма — декілька пропозицій свого асистента професор проігнорував. Тритомний курс було надруковано 1931 р. з подякою "своєму асист. *Т. Цимбалові за його товариську допомогу при складанні підручника*". Але, як показав час, надруковано таки з по-

милками, тими самими, виправити які професор так і не погодився.

Паралельно в 1926-1929 рр. Трохим Григорович проходить курс аспірантури при науково-дослідній кафедрі морфології при ХВІ під керівництвом професора *Є.Ф. Лисицького*, якого любив і цінував надзвичайно. Роботу цю Трохим Григорович не захищав у зв'язку з ліквідацією науково-дослідних кафедр взагалі. Тим не менш, 1930 р. він отримує посаду доцента, і в липні 1933 р. кваліфікаційна комісія при НКО УРСР затверджує його в цьому званні. З 1933 р. Трохим Григорович завідує кафедрою анатомії в ХВІ, ще раніше — кафедрою анатомії заочного філіалу ХВІ, веде курс анатомії в Харківському зоотехнічному інституті. Він докладає величезних зусиль для якнайкращого налагодження процесу надійної, високопрофесійної підготовки студентів з анатомії. З цією метою Трохим Григорович знайомиться з організацією процесу навчання в Новочеркаському, Московському, Ленінградському, Казанському і Саратовському ветеринарних інститутах, а також у Харківському, Київському, Московському, Воронежському та Дніпропетровському медичних інститутах. Він розуміє, що без анатомії немає лікаря, немає діагностики, немає і лікування, а вивчити її неможливо тільки на атласах. Анатомію необхідно вивчати, як би важко не було це організувати, на препаратах, на трупах, на живих тваринах. І він розробляє свою цілісну систему викладання анатомії. При кафедрі створюється віварій, з м'ясокомбінату надходять необхідні для вивчення суглоби, голови, кістки, хребці і т. ін. "*Кафедра анатомії нашого інституту*", — скаже в 1994 р. професор *Д.Д. Логвинов*, — "*еще с довоєнних лет отличалась от всех других кафедр насыщенностью различными вспомогательными материалами, техническими средствами и особенно работоспособностью, настойчивостью, организованностью сотрудников и, в первую голову, ее руководителя Т.Г. Цымбала*". Кафедра набуває високого авторитету серед спеціалістів. Трохим Григорович в анатомії від сьомої години ранку до десятої-одинадцятої вечора. Консультуйтеся, працюйте, навчайтесь — вчитель завжди поруч, до ваших послуг чи не цілодобово. Але залік з анатомії можна було отримати тільки за знання. Про дивовижну принциповість *Т.Г. Цимбала*, його надзвичайну об'єктивність, безкомпромісну чесність до сьогодні згадують в інституті і, на наш величезний подив, у 1987 році згадав навіть дуже далекий від справ ХВІ-ХЗВІ колишній перший секретар Харківсь-

З дружиною Ганною Яківною Цимбал.
1931 рік.

кого обкому КПРС *Г.І. Ващенко* [3], широко відомий у Харкові до сьогодні, зокрема завдяки станції метрополітену його імені.

А далі — типова українська історія. Починається процес СВУ. Застрелився *Скрипник*. За ним — *Хвильовий*. Родина Цимбалів на той час живе в будинку наукових працівників, навпроти сумнозвісного будинку письменників, з якого починається хвиля арештів і розстрілів українства. Красномовна деталь — все це на відстані одного-двох кварталів: ХВІ, Держпром, Будинок письменників, будинок наукових працівників. Трохима Григоровича звільняють з посади завідувача кафедри. Не біда, звичайно, — але попереду жувальний дзвоник. Оскільки своєю основною він завжди вважав педагогічну діяльність, він самовіддано працює зі студентами, активно займається науковими розвідками. Основний напрям досліджень — ендокринна система, морфологія залоз внутрішньої секреції сільськогосподарських, домашніх та низки інших тварин. У січні 1939 р. Трохим Григорович захищає дисертацію з топографії та морфології епітеліальних тілець і отримує диплом кандидата біологічних наук. А ситуація в Україні коливається відповідно до коливань лінії партії... В 1939 році Трохима Григоровича поновлюють на посаді завідувача кафедри. На той час у сім'ї четверо дітей: старший Дмитро — племінник Трохима Григоровича, сирота, наступний Олег — мамин син від першого шлюбу; на 5 років старший за мене мій брат Женя та найменша я в свої 2 роки. Жили ми в двокімнатній квартирі, яку батькам вдалося

побудувати в 1933 році. в складі "кооперативу" (радянська форма власності). Стосунки були такі, що я лише в 10-му класі від чужих людей почула, що ми не зовсім рідні.

Все це, однак, тривало недовго. Почалася війна. Дмитро пішов на фронт, а Трохим Григорович 4-го вересня 1941 р. просто зник — пішов вранці на роботу в самій сорочці і зник. Кілька діб мама оббиває пороги в інституті, та марно. Всі мовчать... Зрештою підказав проф. *І.І. Лукашов*: "Та ж всі бояться. НКВС його забрало. Шукайте його на Совнаркомівській." І вона пішла, рішуча і безмежно жертовна. І не знаю вже, як те їй вдалося (може вартовий зглянувся на її біду — бо казали про неї в рідних Яхниках, що була "вселенською красунею"), але вийшов таки до неї офіцер. І почув, що жінка має на руках троє дітей і стару матір, що німці вже ж ось-ось будуть у Харкові, а чоловік зник. І, кажуть люди, забрало його НКВС. І той офіцер відповів: "Так, Ваш чоловік був тут. Проти нього нічого немає, я б його відпустив, але він етапом уже відправлений до Казахстану. Як дійде живий, його буде звільнено. Обцяю". То ж "нічого немає". Але вина чи невинність радянського громадянина змінювалися з часом не завдяки процесу судочинства, а згідно зі зміною генеральної лінії партії, або ж потреб окремо взятого партійного осередку. Аж у 1987 році звинувачення Трохиму Григоровичу висунули знову — вже посмертно, через мене. Інкримінувалось, що не відмовилась від батька, який "до 1941 г. перевірявся Харківським УНКВД як український націоналіст". І пред'явили статті його звинувачення — страшні, всім відомі статті № 54-10 та 54-11, за якими розстріляли і знищили українське відродження. І байдуже було партії разом із КГБ у 1987 р., що Трохим

Григорович був просто звільнений — без суду, слідства, чи судимості. Хай Бог боронить нащадків того офіцера!..

А тоді... — тоді йому, як на той час, поталанило неймовірно. По-перше, він дійшов до Кустанаю. Коли я в 90-х роках за допомогою харківського Меморіалу (особисто — пані *Ніни Ланчинської*) розшукувала татову справу, виявилось, що це був один з останніх етапів за результатами "зачистки" харків'ян... Про умови евакуації з Харкова тепер відомо з багатьох джерел [4-6]. Відбувалася вона панічно і неорганізовано, маса людей не мала змоги виїхати. А декому у свій спосіб допомагало НКВС. І то по-різному. Сьогодні, скажімо, доведено, що сотні людей з етапу від 8 жовтня 1941 р. були живцем спалені охороною в конюшні села Бутирки Воронезької області. Етап, де був Трохим Григорович, гнали чи не півроку, більше пішки, наступала зима, а він же в самій сорочці... Та світ не без добрих людей. Солдат-охоронець десь дістав для нього подерту, виношену шинелю — вона й допомогла вижити. По-друге, його справді звільнили. Дійшли до місця — тата викликають. Всі розуміють — це означає розстріл. Скупо прощаються... А йому віддають документи і відпускають на всі чотири сторони. Знов і знов низько вклоняємося тому офіцерові НКВС.

Ми не знаємо спонукальних причин арешту Трохима Григоровича у вересні 1941-го. Але очевидно, що для цього, крім доносу, було цілком достатньо його статусу вояка УНР, посади в інституті та визнання себе українцем. Трагічна іронія того часу — з протоколів допитів дізнаємося, що одне зі звинувачень стосувалося висловленої серед колег думки про можливість тимчасового перемир'я для збирання сил. Сьогодні ж достеменно відомо, що саме в цей час *Сталін* докладає ве-

личезних зусиль для виходу з ситуації саме в такий спосіб [7]. А так, звичайно, Трохим Григорович бездоганно читав лекції не тільки російською, але і, в недовгий період українізації, українською мовою. До речі, дива повторюються. В 1965 році йому знову запропонували читати курс українською. "З яким піднесенням він це робив! І мабуть не думав про те, що через 30 років ті конспекти стануть мені надійними помічниками, коли життя поставить питання про переведення навчального процесу на рідну мову" (професор *Г.М. Фоменко*). Крім української та російської, Трохим Григорович достатньо володів англійською та німецькою мовами, латиною і стверджував, що українськомовні студенти легко засвоюють латинську термінологію, бо українська і латинська мови мають багато спільних коренів. Був переконаний, що математика і мови необхідні кожній освіченій людині.

В Кустанай Трохим Григорович без роботи не залишився, бо був людиною широко освіченою. Працював старшим ветлікарем, головою ветлікарні, завучем і викладачем ветдисциплін у сільськогосподарській школі та отримав подяку і грошову премію від НарКомЗему КазРСР за спасіння поголів'я та виконання плану по тваринництву в Кустанай, медаль "За трудову доблесть у ВВВ" та ін.

По поверненні в Харків восени 1943 р. Трохим Григорович знову працює завідувачем своєї кафедри й одночасно організує і керує за сумісництвом кафедрою анатомії з гістологією та ембріологією Харківського зоотехнічного інституту. Як завжди, він фанатично відданий роботі ("Его нельзя было заставить вне работы — учебной, или научной, или помогающим студенту, или профессору" (професор *Д.Д. Логвинов*)) і стає символом, знаковою постаттю, уособленням кафедри, легендою інституту. Його авторитет беззастережний — не тільки як висококваліфікованого фахівця, але і як Людини, людини мудрої, людини чуйної, яка зрозуміє і при потребі завжди допоможе, людини, що хоче, може, знає, як найкращим трибом організувати навчальний процес так, щоби випускник сам був упевнений у своїх знаннях, у своїй високій кваліфікації.

Студенти відчували це інтуїтивно. Коли в Харківському зооветеринарному інституті (ХЗВІ) широко відмічали 100-річчя від дня народження Трохима Григоровича, проф. *М.Ю. Пилипенко* сказав мені: "Людило Трохимівно, ось ідіть, покажу щось, чого Ви ніколи не забудете". Підвів до місця коло анатомки і продовжив: "На цьому місці

З майбутнім завідувачем кафедри *Г.М. Фоменком*

Практичні заняття з анатомії, 1960-ті роки

студенти традиційно, здавши Трохиму Григоровичу останній іспит з анатомії, триумфально спалювали свої халати, стверджуючи, що з цього моменту вони вже безумовно лікарі". А попереду ж іще чекали сім семестрів навчання... Через роки після смерті Трохима Григоровича молодий співробітник кафебри, що не був уже його учнем, сказав мені: "Якщо на кафедрі виникає суперечка з приводу методики викладання якоїсь проблеми, і хтось згадує, що Цимбал робив ось так, то питання більше не дискутується — значить так і тільки так." Студенти люблять і поважають його надзвичайно, але, ніде правди діти, й бояться, бо планка вимог до засвоєння курсу анатомії висока. Пам'ятаю, як його рідна племінниця, яка всі роки навчання жила в нашій сім'ї, не отримувала стипендії, доки з дванадцятого заходу не спромоглася вивчити такі анатомію як слід.

У роботі він був надзвичайно відповідальним і вимогливим, в першу чергу до себе і своїх близьких. Була така історія. Наш Олег вчився в Харківському будівельному інституті на архітектурному відділенні. Хлопець був здібний і отримував свої п'ятірки без зусиль. Трохим Григорович пішов до керівництва інституту з простим запитанням — що то за програми, що дозволяють, не докладаючи жодних зу-

силь, мати відмінні результати. Керівництво факультету було вражене — такого ще не було, щоб батьки вимагали не оцінок, а якості освіти. Трохим Григорович був надзвичайно скромною і доброю людиною, часто просто матеріально допомагав студентам при скруті, був людиною зовсім невибагливою в побуті, але абсолютно не сприймав все неприродне і показне.

Т. Г. Цимбал за виготовленням препарату

На закиди товаришів, що, мовляв, ось дочка піде в університет та й прийде додому з манікюром, він сумно зауважив: "Ну, я тоді з дому піду". На всіляких студентських заходах він був завжди бажаним гостем. Десь у 70-тих роках мій знайомий вечеряв у ресторані, а поряд великий гурт колишніх студентів відмічав якесь своє N-ліття. Мляво йшла розмова, коли в дверях з'явився поважного віку, середнього зросту чоловік. Загальний гвалт, люди летять йому назустріч, пішли тости, спогади, сміх, співи. Мій знайомий був настільки вражений, що поцікавився, хто ж ця людина. Дізнався, що це зустріч випускників ХВІ, а прийшов проф. Цимбал Трохим Григорович. Такі історії ми могли почути тільки від інших. Батько цього виняткового ставлення до себе не помічав, принаймні ніколи про це не говорив. Доки він жив, до нас завжди приходили його випускники (фантастика — але він їх усіх пам'ятав), і рефреном звучало "тільки Трохиму Григоровичу ми були і є потрібні". Трохим Григорович любив своїх студентів, і та любов була взаємною. Як згадувала доцент М.М. Чернякова: "Для нас, учеников, самої високої похвалою було услышатъ: "Чувствується школа Цымбала".

У повенні роки він активно веде наукові дослідження. Основне наукове русло незмінне — дослідження морфології залоз внутрішньої секреції сільськогосподарських тварин. Вивчена морфологія та топографія епітеліальних тілець у домашніх свиней, коней, великої рогатої худоби, дрібних домашніх жуйних тварин і частково інших видів, скажімо — двогорбого верблюда. При цьому у коней вперше

відкриті епітеліальні тільця, що походять з третьої зябрової кишені та є основними органами цієї системи у цього виду тварин. Вони увійшли в історію анатомії як залози Цимбала. Для більшості досліджених видів тварин морфологічні дослідження були підтверджені фізіологічними експериментами. Всі операції і розтини Трохим Григорович проводив особисто (як особисто, жодного разу за довгі десятиліття не запізнившись і не пропустивши заняття, читав лекції, проводив практичні заняття, консультації, приймав іспити), цілодобово спостерігав за станом прооперованих тварин, ночуючи в анатомії. *"Лично я просто удивлявся, як он мог проводить столько вскрытий, тем более, что задолго до войны у него были искалечены обе ладони. Кстати, оперировавшему его по поводу дьюипинтеновской контрактуры профессору-хирургу Трофим Григорьевич указал на ошибку. Профессор проигнорировал предупреждение, но Трофим Григорьевич, к сожалению, оказался прав."* — згадував проф. І.І. Магда. Інколи я малою була присутня при татових спостереженнях за перебігом наслідків операції, і мене страшенно вражав той факт, що видалення залозок, загальною вагою менш за півграма, виявлялось фатальним для тварини, вага якої сягає півтона. Це були визнані, класичні роботи з ендокринології. За результатами досліджень Трохим Григорович підготував докторську дисертацію.

Та знов-таки — він занадто принципний, занадто професійний, за-

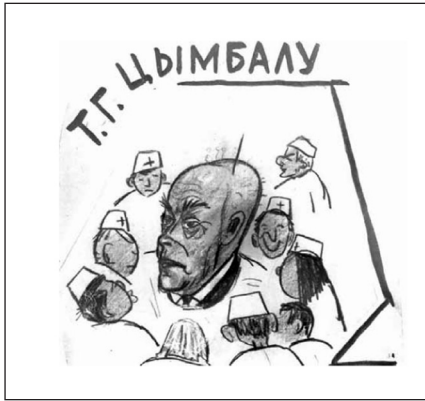
надто самостійний, самодостатній, не член партії та ще й свідомий українець. Надворі сумно пам'ятний 1949 рік, повторні арешти, боротьба з "безродним космополітизмом". Нова хвиля терору. Просто зняти Трохима Григоровича з його авторитетом і як педагога, і як вченого неможливо — то ж проти нього організують брудну справу і вкотре відсторонюють від завідування кафедрою. Кафедру передають його учневі, члену партії, директору інституту від 1937 р. *Телегіну В.А.* Про ці події гаряче, з болем і нестримним обуренням розповідала мені в 1987 році його учениця *М.М. Чернякова*. Та життя плине. Трохим Григорович, як і раніше, з раннього ранку до пізнього вечора в анатомії, але про захист дисертації не хоче й чути. Пам'ятаю, як наступний директор (1950-1956 рр.), фронтовик *А.Ф. Носик*, який поважав тата безмежно, навіть до мами приходив, умовляв вплинути: *"Галино Яківно, та скажіть же йому. Бо ж нам усім соромно захищатись, ми ж нікуди проти нього"*. Та Трохим Григорович більше не хотів наружи, хоча активно продовжував дослідження — і робота багата новими результатами. На той час я вже працювала і мала деяке уявлення про академічну систему. Коли в 1965 році у мене народився син і тато сказав мені: *"Спасибі тобі, Людусю, за онука"*, я відповіла: *"Татуню, твоя робота пропадає, захисти її для науки, чи хоч заради нього"*. Отак у 1966 році Трохим Григорович захистив докторську дисертацію, про яку говорили, що в ній мінімум три докторські дисертації.

"Трохим Григорович — совість науки. Його докторська — це велика глава ендокринології. Його розробки настільки вивірені, що ніколи не втраять значення." (проф. *М.Ю. Пилипенко*). Інститут миттєво подав його на звняння професора, а колеги з усього СРСР писали, що вони навіть уявити собі не могли, що Трохим Григорович до цього часу не був професором. Та й на всіх дарованих студентами фотографіях від 1945 року підпис був: *"Профессору анатомии ХВИ Трофиму Григорьевичу Цымбалу от любящих его студентов."*

Життя тривало. Режим роботи Трохима Григоровича аж ніяк не змінювався, але вельми сильно змінювався час. *"Трофим Григорьевич обладал весомыми информационными знаниями. Это позволяло ему видеть значительно дальше, чем другим. Это было для многих опасным, некомфортным. Его вопросы по науке были "вопросами в цель", они обнажали то, что многим не хотелось обнажать"* (проф. *І.М. Шетинський*). Та й система його роботи, звичайно, не всім молодшим подобалась. У 70-х роках суспільство в своїх поглядах вже далеко відійшло як від колишніх стандартів відповідальності перед собою, так і від сталінської відповідальності перед органами. Ну, хто так працював у 1970-ті роки? Він ставав все більш незручним. Він не поставив навіть трійку потрібній людині, доки вона не вивчить, не попрацює в тій клятій анатомії до сьомого поту. Нове керівництво інституту ані працювати, ані жити так не хотіло, не вміло і не збиралося. Своім прикладом він муляв очі, дратував і заважав. Є у ВИШах така традиція — переатестація викладачів кожні п'ять років. Трохим Григорович вважав неприйнятним писати в заяві *"Оберіть (чи "переберіть") мене на якусь посаду"*. Він наївно, але твердо вважав, що пропонувати це може тільки професійне оточення. Він був козак — і був вихований у переконанні, що кошовий не може бути самовисуванцем. Тож і заяв не писав. До певного часу це було чистою формальністю, але настає момент, коли цим стало дуже зручно скористатись. В анатомку прибігли вражені студенти і сповістили, що на дошці оголошень вивішено наказ про звільнення проф. *Цимбала Т.Г.* в зв'язку з неподанням ним заяви на переобрання. Вони таки любили свого вчителя, довірялись йому, вважали своєю близькою людиною. Інакше — як розцінити новорічне привітання-шарж, вирізане зі стінної газети і подароване на згадку Трохиму Григоровичу 29 грудня 1973 року, за півроку після звільнення !?

Остання група студентів, 1973 рік.

Шарж зі студентської газети:

*"С Новым Годом! С новым счастьем,
Главанатом факультета!
Вновь желает Вам здоровья
Новогодняя газета!*

*Чтоб студенты с чувством, с толком,
не жалея живота,
посещали анатомку
и любили Вас всегда!"*

На зворотньому боці посвята:

*"Дорогому нашему учителю и прекрасному
педагогу и ученому от студентов и
сотрудников ветеринарного факультета.
Через редакцию газеты "Ветфаковец"
примите от них самые лучшие пожелания
здоровья, долгих лет жизни! С Новым Годом!
Главный редактор газеты Н.И. Чумаков.
Художник — студент Яковлев А.С."*

З того керівництва ніхто не сказав йому й слова... Він був занадто гордий, занадто делікатний, щоб запитати. Додому Трохим Григорович прийшов чорний і сказав лише три слова: "Мене вже нема..." Розмови про те, що сталося, більше не було. В сім'ї він був незаперечним авторитетом, ми так його поважали, що не сміли навіть помислити втрутитися в його справи без його доручення. Він був на той час у повній силі, але образа була надто глибока. Без анатомії і студентів життя ніби втрачало сенс, хоча він продовжував активно працювати і в анатомії, і в архівах Харківського історичного музею, цікавлячись історією рідної кафедри. Ми заговорили про все це лише через шість років. Згадувати боляче і прикро. Прожив Трохим Григорович дев'яносто повних літ, міцного був, нашого, козацького роду. Помер 7 квітня

1985 року, на Благовіщення, а дев'ять днів випало на Великдень.

Старші люди казали — "то свята людина відійшла...". У нас зібралось багато його учнів. І пішли спогади. Говорили про людяність, про повагу до кожного студента, але і про безкомпромісну вимогливість. Розповідали, як щиро пишалися собою після здачі іспитів з анатомії і як хотілося їм знайти хоч шпаринку в його дивовижних знаннях. Якось хлопці після полівання і смачної юшки принесли в анатомку якусь кісточку: "Трохиме Григоровичу, чи не знаєте, що воно таке?" Студенти, потайки посміюючись, наперед відчували смак свого тріумфу. Трохим Григорович взяв пінцетом кістку, довго роздивлявся і спокійно відповів: "Це четвертий хребець крякви". Вражені хлопці запам'ятали свою реакцію назавжди — "Трохим Григорович живе за гамбурзьким рахунком".

І сьогодні, через чверть століття після його смерті, в інституті живе слава про Цимбала. Величезний загаль лікарів і професорів, які вивчали у нього анатомію, пам'ятають і ту анатомію, і свого Вчителя, вважають Трохи́ма Григоровича ідеалом Людини і Педагога, великим вченим, подвижником, оригінальним, великим Вчителем, Особистістю, що стала "визначальною віхою в історії Інституту, своєю діяльністю на багато років вперед визначила хід наших дум і вчинків, виявилась для кожного мірилом власної значущості, моральності та професійності." (проф. Г.М. Фоменко)

В 1989 році ми з Ярославом надумали пересадити в Лозовеньки, до рідної анатомки дубок, який Трохим Григорович посадив особисто років 20 тому. Ідею кафедра підтримала. Викорчували і

привезли. Нас зустріла доцент В.П. Горбатенко з великою групою студентів. Гуртом тріумфально і весело посадили. Півроку кафедра щоденно очікувала — чи приживеться? Навесні дубок викинув могутнє смарагдове листя, перевершивши всі сподівання. Але... далі жити на піщаному ґрунті не зміг. Така от біологія, а може й глибока філософія життя...

І, можливо, головне, — Т.Г. Цимбал створив і втілював у життя систему викладання анатомії, конкретну, послідовну, з чітким поділом на основне та другорядне та взаємозв'язок між ними, систему, яка лаконічно, доступно, логічно забезпечувала максимальну повноту необхідної фахової інформації (ділянки черепа, ділянки грудної порожнини, ділянки черевної порожнини і т.ін.) Про свої враження від неї при переході з медичного до ветеринарного інституту згадував проф. Г.М. Шетинський: "Я был любимым учеником зав. кафедры анатомии ХМИ проф. Р.Д. Синельникова. Но когда я начал изучать анатомию у Трофима Григорьевича, я почувствовал несовершенство, фрагментарность своих знаний. Пришлось переучиваться. Я ему всегда буду благодарен за это." Система викладання органічно вміщала систему самостійної роботи студентів із препаратами та реальними експонатами. "Розроблена ним система організації самостійної роботи студентів з натуральними анатомічними препаратами забезпечувала здобуття такої суми навичок самостійної праці, якої вистачало на все професійне життя. А ще ж він вчив усе життя вчитись і працювати" (проф. Г.М. Фоменко). Одне слово — з учнями Трохи́ма Григоровича ніяк не могла статись прикрість, блискуче описана англійським ветлікарем —

Т.Г. Цимбал зі співробітниками Харківського зооветеринарного інституту. 1960-ті рр.

письменником Джеймсом Херріотом, який, маючи на меті зробити Кесарів розтин та не знаючи, де у тієї клятої корови матка, розтяз їй шлунок.

Звичайно ж, ця система трималась великою мірою на високій професійності і самовідданій любові до анатомії її автора. Не зайвою була і лекторська майстерність. "Трохим Григорьевич обідав непревзойденным лекторским мастерством. Его необыкновенное умение найти контакт с аудиторией, захватывающая убежденность в большом будущем биологической науки и нашей профессии в обществе, охота видеть нашу науку в передовых рядах мировой науки действительно захватывали и студентов, и специалистов. Его лекции и доклады на конференциях любых уровней имели глубокий смысл, четко обозначенные цель, тему, содержание, всегда были ярким примером того, как необходимо сочетать глубину научных знаний с высокой культурой речи, изложения и поведения" (проф. Д.Д. Логвинов) З іншого боку, Трохим Григорович зовсім не був пишномовним, витіюватим оратором. Не себе демонстрував — навчав. "Он лучше показывал, чем рассказывал, он все время препарировал, научая учащихся. Его препаровка — это подвиг. Имея искалеченные пальцы рук, он избрал препаровку как CREDO при изучении анатомии" (проф. І.М. Щетинський). Це був оптимальний, єдино надійний шлях виховати професійного лікаря — і Трохим Григорович вплив його в життя.

Насамкінець — характеристика від перших учнів, надалі соратників Трохима Григоровича: "К Цымбалу всегда в институте относились исключительно! Это был человек невероятной, ортодоксальной честности, кристальный человек. Он был популярнейшим преподавателем и пользовался неслыханным авторитетом. Его появление на собраниях встречалось аплодисментами" (професор І.І. Магда).

Примітки:

[1]. Ветеринарний інститут був започаткований при створенні Харківського університету (1805 р.) як кафедра ветеринарії при медичному відділенні університету. 1835 р. при кафедрі відкрито практичну ветеринарну школу, яка з 1851 р. зреформована у самостійний вищий навчальний заклад (другий за часом заснування у Харкові і найстарший з цього профілю в Російській імперії) - Вище ветеринарне училище. 1854 р. на розі вул. Сумської (№37) та нинішньої площі Свободи для інституту звели навчальний корпус із клініками для тварин. У цьому корпусі інститут працював 106 років (нині в приміщенні функціонує палац дитячої творчості). Вище ветеринарне училище перейменовано 1873 р. на Харківський ветеринарний інститут. 1960 р. його злило з зоотехнічним інститутом і утворено Харківський Зооветеринарний інститут розташований під Харковом, в мальовничому сосновому лісі (с. Мала Данилівка). У 2001 р. ХЗВІ реорганізовано в Харківську державну зооветеринарну академію.

[2]. Матеріали комісії Конгресу США про український голод, 1986-1990. Том І. Свідчення LH44. (US Congress Commission on Investigation of the Ukrainian Famine 1932-1933. Oral History Project. United States Government Printing Office. Washington: 1990)

[3]. Розмова між Г.І. Ващенком та З.Й. Радченко (колишня секретар Донецького обкому КППС з питань науки), 1987 рік.

[4]. Аркадій Любченко. "Щоденник". — Харків: Основа, 2005.

[5]. Ю. Шевельов (Юрій Шерех). "Я - мене - мені... (і докруги)". — Харків - Нью-Йорк, видання часопису "Березіль", 2001.

[6]. І. Бондар-Терещенко. "У задзеркалі 1910-30-их років". — Київ: Темпора, 2009.

[7]. П.А. Судоплатов. "Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930-1050 годы". — Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 1997.

[8]. О.О. Боргардт — доктор фізико-математичних наук, професор, публіцист, письменник, графік, автор розвідок "Дві культури", "Аналітична історія України", "Бич Божий" та ін.

[9]. "He who controls the past controls the future. He who controls the present controls the past". George Orwell, "Nineteen Eighty-Four", 1948.

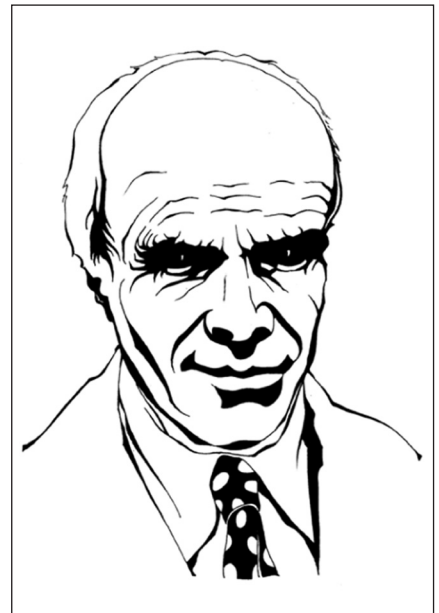
[10]. Curzio Malaparte. Tecnica del colpo di Stato, 1931.

"Профессор Трохим Григорьевич Цымбал являлся одним из ведущих анатомов бывшего СССР, обладавшим глубоким аналитическим общебиологическим мышлением, способностью интегрировать новые научные знания с потребностями общебиологических и клинических дисциплин. Он являлся крупным ученым, педагогом-наставником и по праву считается одним из создателей классической школы ветеринарных анатомов и пролонгированных блестящих учителей-воспитателей" (проф. Д.Д. Логвинов)

До сьогодні ветлікарі на всіх теренах колишнього СРСР з піднесенням і вдячністю згадують Вчителя та його життєве CREDO, яке Трохим Григорович сповідував усе своє життя і навчав сповідувати своїх учнів, своїх дітей та навіть друзів своїх дітей, — "Людина перш за все повинна бути Людиною".

P.S. Мабуть, варто додати. З другої половини 1980-х років, коли на радянське суспільство вихлюпнулось море страшної правди про 70 літ буття країни, в переляканому загалі утвердилась захисна формула: "Ми не знали". Та й справді — в тоталітарному суспільстві незнання минулого, включно з родинним, стає імперативною вимогою. Віщі слова Орвела [9]: "Той, хто контролює минуле, контролює майбутнє", — підсумували дух цілої епохи. Народжена в 1937 році, змалечку відчувуючи виняткове ставлення оточення до тата, я до 1987 р. не знала ні історії батьків, ні тим паче — дідів-прадідів. Мама тримала жорстке табу на минуле — можливо, тому, зокрема, всі ми вижили. Та на 50-му році життя, коли вже відійшли в кращі світі батьки, обставини змусили мене шукати те минуле. Я зустрілась із давніми учнями Трохима Григоровича 1920-1940-х років, тепер уже відомими професорами, ректорами ХВІ-ХЗВІ і була навіть вра-

жена гарячою, глибоко емоційною, одноставно високою оцінкою особистості батька. Ключовими словами характеристики були: вищого гатунку професіоналізм, безмежна, недосяжна працездатність, природна гідність і талант людяності, вроджені та вистраждані. Водночас я почула і про непростий життєвий шлях Трохима Цимбала. Істотно додали інформації протоколи допитів тата в НКВС — і огорнув мене невимовний щем, що не можу вклонитись батькам за їхню мужню, нестихну життєву позицію. Сьогодні ми чітко бачимо, як, не маючи змоги виховувати відвертим словом, Трохим Григорович геніально впорався з цим надзавданням ділом, всім трибом свого буття. То була вельми терниста дорога до Храму, але її існування переконує, що "нічого не втрачено, доки не втрачено все" [10].

Портрет Т.Г. Цимбала роботи проф. О.О. Боргардта [8]. 1998 р.